

ОБЩЕСТВЕНИТЕ БИБЛИОТЕКИ В ДРЕВНИЯ РИМ И ЕЗИКОВОТО МНОГООБРАЗИЕ В ИМПЕРИЯТА

Антон К. Оруш

Софийски университет „Климент Охридски“

Резюме. Статията е построена почти изцяло върху сведения от антични автори. Тя дава информация за възникването на идеята за обществена библиотека в древноримски контекст, за основаването, разположението и развитието на по-известните римски обществени библиотеки, за това, как е организирано съхраняването и ползването на библиотечния фонд. От приложените цитати от римски автори читателят ще разбере какви са били читателите, какви съчинения са търсели и на какви езици. Дадени са и сведения за „длъжностната характеристика“ на древноримските библиотекарски и за това, как точно те са обслужвали читателите. По този начин се оформя един панорамен поглед върху едно явление из древноримския обществен живот, съществуващо и до днес.

Keywords: libraries, ancient Rome, latin language, ancient greek language, books, volumina, liber, membrana, umbilicus, capsula, scrinium, armarium, pluteus, librarius, papyrus, notarii

Целта на настоящата статия е да запознае читателя с развитието и функционирането на обществените библиотеки в Римската империя, да даде сведения как образованият римлянин е работил с общодостъпни книги и какви ресурси е можел да намери в тези хранилища. Обществените библиотеки са поредното явление от античния живот, което и в момента виждаме около себе си. В други статии може да се намери механично изброяване, описание и класификация на римските обществени библиотеки. По-важно е да се покаже кое е общото между всички тях и как са работели те.

Разбира се, идеята за създаване на обществена библиотека не е римска. Едно сравнение между древноизточните и древноримските библиотеки показва следните прилики:

- библиотечната сграда обикновено е разположена близо до дворец или храм на божество и най-често се асоциира с него;

- обикновено се предпочита източното изложение. Архитектът Витрувий в „За архитектурата“ (VI, 4) пише: „Библиотеките трябва да са обърнати на изток, защото за работа в тях е необходима утринна светлина, а не трябва да

се повреждат и книгите. В сградите, гледащи на запад и на юг, между книгите се завъждат червеи, свитъците се навлажняват и плесенясват“;

– вътрешността на библиотеката обикновено е с пищна украса от произведения на изкуството.

Римските автори обикновено говорят за обществените библиотеки в множество число, а никоя отделна библиотека не споменават като отделена от другите – напротив, винаги я мислят и пишат (а и ползват) като част от една по-голяма група. Известни са имената на девет римски обществени библиотеки, но не за всички имаме изчерпателни сведения. Това са библиотеката при Атриум Либертатис, при храма на Аполон, при портика на Октавия, при храма на Август, при Дома на Тиберий, при Храма на мира, тази на форума на Траян, на Капитолия и при храма на Ескулап (Boyd, 1913: 3). Традиционните два езика, на които са били комплектувани фондовете, са латинският и гръцкият, но ще видим, че има и изключения.

Когато през 47 г. пр. Хр. Юлий Цезар посещава Александрийската библиотека, той решава да основе подобна институция в Рим. Дори се опитва направо да загуби по-голямата част от фонда, но запаметеният от историята пожар попречва на намеренията му. Все пак бъдещият пожизнен диктатор успява да закара няколко хиляди свитъка в Рим и те са разположени в римския квартал Серапиум, където остават на разположение на читателите до 389 г., когато патриарх Теофил заповядва тези „езически остатъци“ да бъдат унищожени (Богданова, 2006: 34).

Между 39 и 28 г. пр. Хр. (вероятно 13 април 39 г. според Овидий, „Фасти“, 621 – 4) е открита първата действителна обществена библиотека в Рим, наистина по идея на Цезар, но завършена след неговата смърт (44 г. пр. Хр.). Тя е отворена от неговия близък приятел Азиний Полион, но Цезар първоначално смята да повери изпълнението на тази задача на Варон. Плиний Стари в „Естествена история“ II, 9) пише, че библиотеката била „посветена изключително на нуждите на хората“. Разположена е на Atrium libertatis. Имала е два отдела: гръцки и латински. Изидор в „Начала“ (VI, 2) пише, че библиотеката била украсена с бюстове на писатели и други орнаменти, средствата за които били почерпани главно от продажба на военна плячка след триумфа на Полион над партите и илирите през 39 г. пр. Хр. Пак според Плиний (VII, 30) в библиотеката дори била поставена статуя на Марк Теренций Варон, и то по времето, когато бил още жив.

Макар да е вярно, че Рим заема идеята за създаване на обществени библиотеки от по-ранни цивилизации и повтаря характерните черти на Пергамската, Александрийската и други древноизточни библиотеки, римският гений е доградил тамошните решения и ги е издигнал до степен, значително превъзхождаща образа. Например методът, който римляните въвеждат за съхраняване и каталогизиране на заглавията, е по-опростен и ефективен.

Текстовете се съхраняват, записани върху развиващи се свитъци (*volumina*), дълги 20, 30 или 40 стъпки. За удобство по-дългите съчинения се разделят на няколко свитъка. Едно произведение е можело да има копие и на папирус, и на пергамент. На един свитък са били записвани поетически творби, малки трактати, епитомета, възпоменателни разкази, кратки официални постановления и други подобни. Един по-дълъг свитък е наричан *liber* (книга), а късите – *libellus* (книжка). Всяка от трите ролки, независимо от различната дължина, образува библиотечна единица. Книжният свитък се залепва за тънка пръчка. Той се съхранява в отвесно положение, а подаващият се отгоре край се нарича *umbilicus*. Самата изписана кожа на пергамента носи името *membrana*, а от пръчката висяло малко листче със заглавие – *titulus*. Съдържанието е *index*, а при съхранение свитъкът се завързва с тънка връв – *lorum* (Boyd, 1913: 27). Марциал в своя епиграма и Катул в свои стихотворения (съотв. III, 2 и XXII, 7 – 8) описват такива свитъци.

Така оформени, книгите се подреждат заедно в групи за по-бърз достъп, от които всяка влиза в състава на по-голяма с по-обемно място за съхранение. Това са:

- *carpa* – кутия с достатъчни размери да побере повече свитъци в изправено положение, с капак на панти отгоре (понякога с възможност за заключване);
- *scrinium* – вместилище с подобно описание, но с по-големи размери и в повечето случаи временно. Поема по-голям брой ролки;
- *armarium* – библиотечен шкаф, съдържащ рафтове, често разделени на участъци, на които свитъците се поставят хоризонтално, и то така, че лентичката със заглавието да е към отвора. По този начин лесно се намира търсеното заглавие;
- *loculamentum*, *forulus*, *nidus* – термини, синоними на *armarium*;
- *pluteus* – бюро за четене. Такива обаче са се намирали само в някои библиотеки (Boyd, 1913: 28).

Шкафовете са се подреждали около стените на библиотечното помещение, но не само. В „Диалози“ IX, 6 Сенека говори с презрение за литературната снобария сред богатите римляни, които притежавали хиляди и хиляди свитъци, които подреждали в шкафове до тавана около всички стени в дома си. Те са били преди всичко на латински, рядко гръцки. Това обаче все още не е било най-голямата крайност, защото при разкопки във Вилата на папирусите в Помпей през 1754 г. е открито помещение, в което, след като четирите стени са били запълнени, един шкаф е разположен в средата на стаята. По подобен начин са се подреждали и обществените библиотечни шкафове, като при по-големи помещения са се оформяли и коридори.

Както забелязва Ланчани (Lanciani, 1868: 195), Ватиканската библиотека в днешно време представлява върно повторение на вътрешността на най-представителните римски обществени библиотеки – вратите са изсечени в стени, така че, когато са отворени, да разкриват внушителните редици с антични документи.

Подреждането на авторите е било азбучно. В *Corpus inscriptionum graecarum* (CIG 6047) е запазен надпис: „Списък на драмите на Еврипид – под портрета му“. Била е разпространена практика отделът за даден автор да се украсява с восъчния му портрет. Карл Дяцко в статията си „Библиотеките“ (Pauly-Wissowa, 1891) съобщава за каталог на философски произведения, открити на папирус в близост до Александрия. Вероятно подобно изброяване е копирано и от римските библиотекарите. Каталогът се е означавал с думата *index*. За ефективността на системата на подреждане наемква Вописк (Tacitus VIII, 1), когато говори за точното местоположение в Улпиановата библиотека на свитък, съдържащ сенатско постановление.

Един преглед на съдържанието на някои римски обществени библиотеки би ни осведомил по въпроса какво са обичали римляните да четат, какво им е било предлагано и на какви езици.

Първоначалната цел на Цезар е библиотеките да предлагат изключително правна литература, в тях да се съхраняват сенатски решения и фондовете да бъдат от сборници от закони, които да се ползват и от администрацията на Август. В библиотеката при Атриум Либертатис са събрани много свитъци, които се занимават с древните и съвременните положения от обичайното право. В библиотеката на вече споменатия Азиний Полион са се намирали и много повече прозаически и поетически съчинения. Поезията е била преди всичко от станалите тогава вече класически латински автори. Например Овидий в „Тъги“ (III, 59 – 72) говори, че малката му книжка със стихове „търси вход“ в три обществени библиотеки – на Атриум Либертатис, при храма на Аполон и на портика на Октавия. Популярността на поезията през Августовия период (има запазени дори готварски рецепти в стъпка от това време) иде да ни покаже, че вероятно поезията е била пълноценно представена в римските обществени библиотеки. Съдържанието на библиотеката при храма на Аполон е било най-разнообразно, защото Дион Касий съобщава, че тя е приютявала „цели хранилища с книги“ (III, 1). Ясна характеристика на многообразието на библиотеката дава Хораций (Писма, I, 3, 15 – 20), когато говори за свой приятел, поет-плагиат, който е заплашен от това, „птиците, на които Аполон дава подслон“, да литнат обратно и „да поискат обратно своите пера“ (тоест преписаните стихове). Според Светоний (Август, 29) черните портици с надпис „гръцка и латинска библиотека“ добавил Август. Тоест, двата езика на фонда са били латински и гръцки.

Сведението на Овидий в „Тъги“ (III, 1, 59 – 72) ни указва две важни неща за фонда: че свитъците с поезия са били още първоначално замислени като преимуществена част от фонда на библиотеката и че списъкът с творби на авторите се е обновявал при всяко новоизлязло от тях произведение.

В тази библиотека са се съхранявали и записи на речи. Това става ясно от думи на Марк Аврелий до Фронтон (Ad Frontonem IV, 5), където той казва, че е чел ня-

кои речи на Катон и заръчва на приятеля си да каже на своя роб да му донесе тези речи по възможно най-бързия начин от библиотеката при храма на Аполон.

От сатирите на Ювенал (I, 128) е видно, че и в Аполоновата библиотека са се съхранявали законови актове. Антична схолия към тази статия съобщава: *bibliothecam iuris civilis et liberalium studiorum in templo Apollinis Palatini dedicavit Augustus* – „Август посвети библиотеката при храма на Аполон на Палатина на гражданското право и заниманията със свободни изкуства“.

В библиотеката са съхранявани също така и пророчески книги, измежду които най-ценните са т. н. Сибилински книги, поставени там по заповед на Август в два позлатени пиедестала под статуята на Аполон. Езикът на Сибилинските книги е латински, но богат с много архаични, предкласически форми. Фактът, че с тях са се съветвали само при много сериозни бедствия за държавата, и то задължително след решение на комисията на квиндецемвири-те, е доказателство за тежестта на авторитета им.

Библиотеката при портика на Октавия вероятно е била най-достъпната римска обществена библиотека, с най-голямо разнообразие от литература. Въпреки че не се споменава често от авторите, тази библиотека може да бъде срещната в някои надписи (поместени в CIL VI), свидетелстващи за голямата ѝ популярност. Скръбта на Октавия по принесения в жертва неин син Марцел и болката на Август по загиналия му племенник допринасят институцията да стане известна като един вид библиотека-паметник на синовната обич. Това е третата библиотека, в която Овидий прави опит да внесе свои стихове (III, 59 – 72). Тук се съхранява разнообразна колекция от римски и гръцки свитъци в поезия и проза. Император Домициан допринася изключително много за обогатяването на фонда ѝ, след като изпраща библиотекари и преписвачи до Александрия да препишат папируси оттам и по този начин да възстановят изгорелите книги по време на пожара, подпален от Нерон в Рим (64 г.). Тези книги вероятно са били на гръцки език. Множество надписи (CIL VI) свидетелстват за обособени гръцки и римски отдел.

Три откъса от латински автори ни указват, че библиотеката при Дома на Тиберий е била хранилище на значително количество книги – Марк Аврелий, Авъл Гелий и Вописк. Книгите са били с ораторска проза (речи), а според Гелий и съчинения на Корнелий Непот (XIII, 20. 1). Вописк съобщава (Probus II, 1), че тази библиотека, а и онази на Траяновия форум е била предпочитана за занимания с документи и писма на властта, а също и разнообразни други съчинения. Точно в този момент той събирал данни за живота и обществената кариера на Проб и е работил с ресурси от тези две библиотеки, а в други също е намерил данни, но не така важни. Следователно Тибериевата библиотека е съдържала книги с ораторска, историческа и политическа проза. Тъй като е била разположена близо до една от държавните резиденции, е лесно обяснимо голямото наличие на държавни актове и

документи за частния живот на хората. Вьофлин (Woefflin, 1891: 497) определя библиотеката като *scrinia praefecturae urbanae* – хранилище, архив, на градската префектура. Достъпът до някои от държавните документи обаче не е бил свободен. Ланчани (Lanciani, 1868: 316) пише, че „за разглеждане на историческите записи е било необходимо специално разрешение от римския префект и когато Вописк е поискал да напише своята биография на Аврелиан, той е трябвало да получи одобрение за ползване на архивите от Юний Тибериян, префект през 291 г.“. Тази библиотека е била от едноезичните – книгите са били почти само на латински.

Библиотеката при Храма на мира е съдържала литературна критика, граматика, писма и други филологически трудове. Сведения за това ни дава отново Авъл Гелий, според когото „писмата на Синий Капитон, много учен мъж, са събрани в книга и се съхраняват, мисля, в библиотеката при Храма на мира“ (V, 21. 9). Фондът на тази библиотека вероятно е бил най-големият от всички изследвани в Рим. Тук важно сведение намираме отново в книгата на Ланчани „Руини и разкопки в Древния Рим“. Той, след като отчита данните от преброяването на римското население през 74 г., на нови градски карти и на други проучвания, съобщава, че „всички документи, създадени след тези финансови и геодезически операции, били поставени в пожароустойчива (*моест не дървена* – А. О.) сграда, построена нарочно за целта и разположена на югозападната част на форума, при Храма на мира, между него и Виа Сакра. От всички римски обществени библиотеки тази с най-голямо право заслужава названието „държавен архив“. Интересно сведение за езиковия обхват на фонда ни дава Йосиф Флавий (Bell. Jud. VII, 5. 7), който съобщава, че взетата плячка от Йерусалим по време на Веспасиановите походи също се съхранява в библиотеката, а между тези неща са били и хебридски ръкописи. Интересно е да се узнае повече за тези ръкописи, защото те са от съвсем малкото обществени книги в Рим, които не са на латински или гръцки.

Както пише италианският автор Тиробоски, цитиран от Гарбели (Garbelli, 1894: 153 – 154), „римляните много желяели да направят разнообразна библиотечна колекция и след като намерили в Йерусалим множество книги, изписани с непонятни символи на непознати езици, веднага решили, че е нужно да ги закарат всичките в Рим и ги опазили по-добре от много други видове плячка от същия този поход“. Вярно е, че римският гений винаги е бил акумулиращ и асимилиращ. Според Гарбели обаче теория в този смисъл конкретно за йерусалимските книги е напълно неиздържана. Той възразява с две основания. Първото е, че въпреки че тези свитъци са били запазени по време на всички изпитания, сполетели империята от Веспасианово време нататък, е наивно да се мисли, че римляните – неприятели на всички други чужди езици освен гръцкия и латинския, са ги пазили толкова стриктно. По-вероятно е, ако намерят подобни книги, веднага да ги обявят за варварски и вече взели ги под

свое владение, да ги унищожат незабавно. Така че запазването им в библиотеката може да бъде сериозно обсъждано.

Съществуването на нито една римска библиотека не е толкова ясно доказано, както на император Марк Улпий Траян. Могат да се приведат множество доказателства из латинските автори, както и немалък брой археологически документи, които разкриват съществуването на гръцки и латински отдел, които са се ползвали паралелно. Литературни сведения предоставят Дион Касий, Авъл Гелий, Вописк и Сидоний Аполинар.

Библиотеката на Траян надминавала всички останали по оборудване и ефективност. Това е следствие не само от наличието на двуезичен фонд, но и от тематичното му богатство – исторически документи, сенатски решения, дневници из дворцовия живот и т. н. Според Дион Касий (LXVIII, 16), Траян „също съоръжил колекция от книги“ след изграждането на част от форума си. Бележка на Авъл Гелий ни осведомява и за съдържанието на част от фонда. В „Атически нощи“ (XI, 17) се отбелязва, че авторът и негови приятели били насядали в библиотеката и обсъждали някои въпроси, когато случайно се натъкнали на сборника древни държавни актове *Edicta veterum praetorum*, което зачели с интерес. Вописк отбелязва разнообразието на историческите данни, които могат да бъдат получени тук. Ресурси, които нему са били важни като на хроникьор, са били представени на гръцки или латински език. Както пише самият автор (Probus II, 1), „аз взех в ръцете си гръцките книги и вече имам всички сведения, които ми бяха необходими“. Част от книгите не са били върху традиционните свитъци, а и върху ленено платно, тъй като в същия пасаж Вописк отбелязва, че негов приятел го посъветвал, ако не може да намери в гръцките книги всички сведения, които са му необходими, да попита за лепените книги, които Траяновата библиотека ще му предостави винаги когато пожелае. Тези *libri lintei* съдържали не само механични записи на всекидневните дейности на императора, но също важни писма от неговата кореспонденция (Vopiscus, Tacitus VIII, 1). Там се е съхранявал и запис на сенатско решение, надлежно подписано от Траян, което Вописк цитира на горното място в подкрепа на автентичността на своя теза.

На много гръцки и латински надписи сме задължени, защото те ни предоставят сведения за това, което днес наричаме „библотечно-информационно обслужване на читателите“. Знаем немалко неща за управлението, за римските библиотекари, за техните задължения, както и други подробности.

Библиотекарите са били организирани в няколко ранга. Надписът в CIL VI, 2132 съдържа следното: *Q. Veturius Callistatus v(ir) e(gregius) ...pro(curator) rat(ionum) summ(arum) privatarum bibliothecarum Augusti n(ostri) et procurator eius*. Вероятно *procurator rationum* (*ratio* – „разум“, но и „сметка“) е управителят и на записите за имперските финанси – разбира се, в тези библиотеки, където ги е имало. Хиршфелд обаче е на мнение, че този служител вероятно е

бил специалист, подчинен на главния прокуратор на библиотеката – *procurator bibliothecarum*. Един гръцки надпис (CIG, 5900) говори за някой си Юлий Вестин като прокурисът на римските библиотеки, куратор на музей и преди това първосвещеник в Александрия, личен секретар на император Хадриан (както по-късно биографът Светоний Транквил) и филолог. В CIL, III, 431 е казано: ... *procurator bibliothecar(um) Graec(arum) et Latin(arum) ab epist(ulis) Graeciis*). Що се отнася до заплатата на библиотекарите, CIL, X, 7580 ни осведомява, че длъжността главен прокуратор (тоест – главен библиотекар) е носела заплата от 60 000 сестерции. Смята се, че прокураторът на библиотеки е получавал по-нисък доход от прокуратор на други институции.

В запазен латински надпис (*Revue archeologique* 1884: 1: 285; цит. по: Boyd, 1913: 43) се споменава за длъжност *procurator a bibliothecis*, но не се знае дали това е същата длъжност като коментираната горе. *Magister a bibliotheca* се среща в надпис от корпуса на Теодор Момзен (CIL VI, 6857). Понякога прокурисът се нарича просто *bibliotheca* и до него се добавя името на институцията. Позицията след неговата длъжност е *vilicus a bibliotheca*. Това са най-обикновените, редови служители-библиотекари, без ръководни функции. Някои длъжности – например тези по украсата на помещенията със статуи и восъчни фигури и тяхното поддържане, са били поверявани на освободени роби (CIL, VI, 8679). Такъв човек може да изпълнява и длъжността *medicus a bibliothecis* (CIL, VI, 8907). Това е бил нещо като щатен лекар на библиотеката, който да се грижи за здравето на библиотекарите и посетителите. Фактът, че е запазен надпис в негова чест, показва, че „героят“ в него е бил сериозен в работата си.

Много надписи толкова често говорят за *librarius*, че стават ясни и неговите задължения – това е образован служител, изпълняващ редица по-маловажни технически задачи, като насочване на читатели, носене, подреждане и преписване на книги например. Между другото, в CIL, VI, 9525 е записано името на Рубрия Хелвия – *libraria* – библиотекарка. Единствено тук се споменава за жена библиотекарка.

В CIL, VI, 6314,2 се говори за *librarius a manu* – секретар на библиотечния персонал, но не е ясно с какво се е занимавал този служител. Но е лесно да се предположи, че разнообразният фонд на римските библиотеки и дейностите по неговото комплектуване са изисквали присъствие на други служители, като различни видове секретари, преписвачи (*notarii*), книжници, чиновници. В CIL VI, 7629 *scrinarius* е човек, който си занимава с чистенето на книжните шкафове.

Би могло още много да се говори и пише за общественото отношение към библиотечните служители, за техните индивидуалности, за обучението им и умствената нагласа, тъй като римската литература ни дава обилни сведения за това. Подобен преглед обаче излиза извън рамките на тази разработка.

ЛИТЕРАТУРА

- Богданова, И. Ф. (2006). *Библиотеки – от античных до электронных*. Минск. ЗНУ, 2007.
- Boyd. E. C. (1913). *Public libraries and literary culture in ancient Rome*. Chicago. Univ. of Chicago Press.
- CIG: *Corpus Inscriptionum Graecarum*.
- CIL: *Corpus Inscriptionum Latinarum*.
- Garbelli, Filippo. (1894). *Le biblioteche in Italia all'epoca romana*. Milano. U. Hoepli,.
- Lanciani, Rodolfo. (1868). *Ancient Rome in the Light of Recent Discoveries*. Boston and New York. Houghton Mifflin Company.
- Wissowa. (1891). *Real-Encyclopädie*. Leipzig. Rohle,.
- Revue archeologique*, 1884, 1, 285.
- Woefflin. (1891). *Sitzungsberichte*. Akad. München.

PUBLIC LIBRARIES IN ANCIENT ROME AND LINGUISTIC DIVERSITY IN THE ENTIRE EMPIRE

Abstract. This article is based entirely on information from ancient authors. It gives information about the formation of the idea about the public library in a Roman context, about the foundation, location and development of some of the more well known Roman public libraries, about the organization of the storage and usage of the library stock. Through the applied quotations the reader could understand what the readers were like, what works they were looking for and in which languages. Information is provided also concerning the “functionary characteristics” of the ancient Roman librarians and how exactly they were serving te readers. Thus a panoramic view is formed towards a phenomenon in the ancient Roman public life which still exists in present day.

✉ **Mr. Anton Orush**
University of Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: deltichko@abv.bg